

ΒΙΑ ΚΑΙ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Πέλη Γαλίτη¹

Περίληψη

Η έκταση του φαινομένου της σχολικής βίας στην Ελλάδα, αν και δεν έχει πάρει ακόμα τις διαστάσεις που παρατηρούνται σε άλλες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, αποτελεί ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο με αυξητικές τάσεις. Παράλληλα αυξάνεται και το ενδιαφέρον των σχετικών ερευνών τα τελευταία χρόνια, τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα. Το φαινόμενο της βίας φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερω τους ειδικούς, ιδίως τώρα που διανύεται μια περίοδος οικονομικής κρίσης, όπου οι παροχές προς το παιδί έχουν περικοπεί δραστικά, με άμεσες επιπτώσεις στο ψυχολογικό οικογενειακό κλίμα.

Το σχολείο είναι ο κύριος τόπος εμπειριών βίας ενός παιδιού. Η σχολική βία ουσιαστικά καθρεφτίζει την οικογενειακή και κοινωνική βία, μια και το παιδί αναπαράγει τις εμπειρίες που βιώνει στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Αν και η βία στο σχολείο μπορεί να λάβει πολλές μορφές, όπως βία από τους εκπαιδευτικούς προς τους μαθητές και το αντίστροφο, βία από γονείς προς εκπαιδευτικούς και το αντίστροφο, βία από εξωσχολικούς παράγοντες κ.λ.π., η παρούσα μελέτη εστιάζει κυρίως στη βία ανάμεσα στους μαθητές και αναλύει το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Ορισμός

Με τον όρο «εκφοβισμός» μεταφράζουμε την αγγλική λέξη «bullying».

Πρωτοπόρος στη μελέτη του σχολικού εκφοβισμού στην Ευρώπη είναι ο καθηγητής Dan Olweus, ο οποίος με το βιβλίο «*Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys*», που εξέδωσε στη Σουηδία το 1978 καθιέρωσε ουσιαστικά και τον όρο «bullying». Ο D. Olweus, όρισε το φαινόμενο και ασχολήθηκε εκτενώς με τα αίτια, την εξέλιξη και την αντιμετώπιση του.

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σωστή χρήση του όρου είναι:

- (1) η επανάληψη επιθετικών ενεργειών να εμφανίζεται σε σταθερή συχνότητα,
- (2) η πράξη να είναι εσκεμμένη,
- (3) να απευθύνεται προς αδύναμους μαθητές, δηλαδή σε άτομα που δεν μπορούν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι ο θύτης έχει περισσότερη δύναμη (σωματική, κοι-

---

1. Εκπαιδευτικός - Ψυχοπαιδαγωγός, M.Ed., Ph.D.

νωνική) από το θύμα και σπάνια αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών του. Αντιθέτως πιστεύει ότι το θύμα «αξίζει» να του φέρονται έτσι. Σύμφωνα με τον Olweus σκοπός του σχολικού εκφοβισμού είναι να προκαλέσει πόνο, να ταπεινώσει, να εξευτελίσει και να διασύρει τον αδύναμο μαθητή.

Ο εκφοβισμός είναι διαφορετικός από το «πείραγμα» που συχνά συναντάμε ανάμεσα στα παιδιά αυτής της ηλικίας. Το «πείραγμα» σε αντίθεση με τον εκφοβισμό συμβαίνει ανάμεσα σε φίλους και δεν στοχεύει στην πρόκληση σωματικού ή ψυχικού πόνου. Βέβαια εύκολα μπορεί να μετατραπεί σε εκφοβισμό όταν συμβαίνει για μεγάλο χρονικό διάστημα, κατ' επανάληψη και όταν το παιδί-θύμα νιώθει ταπεινωμένο.

Σημαντική παράμετρος, σε κάθε περίπτωση, σχετικά με τον ορισμό του εκφοβισμού, είναι η διαφορετικότητα πολιτισμικών, πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων.

Μορφές εκδήλωσης

Ο εκφοβισμός είναι σύνθετο φαινόμενο και μπορεί να προσλάβει διάφορες μορφές, ανάλογα με τα μέσα που χρησιμοποιεί ο θύτης για να βλάψει το θύμα. Έτσι διακρίνουμε τους εξής τύπους εκφοβισμού (Κωνσταντίνου & Ψάλτη, 2007, Olweus Bullying Prevention Program, 2007, Πρεκατέ 2007, Sharp & Smith, 1994, Τσιάντης 2010):

- A. Τον άμεσο ή φυσικό εκφοβισμό (physical bullying): σπρωξίματα, κλωτσιές, μπουνιές, καθώς και φθορά της ατομικής ιδιοκτησίας.
- B. Τον λεκτικό εκφοβισμό (verbal bullying): κοροϊδίες, βρισιές, σαρκασμό, γελοιοποίηση, βωμολοχίες.
- Γ. Τον έμμεσο εκφοβισμό (indirect bullying): κουτσομπολιό, διαρροή φημών, κοινωνική απομόνωση, αποκλεισμό από την παρέα.
- Δ. Τον σεξουαλικό εκφοβισμό: (sexual bullying): ανεπιθύμητα αγγίγματα, ανήθικες χειρονομίες, σχόλια σεξουαλικού περιεχομένου, αισχρά σκίτσα.
- E. Τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό (cyberbullying) : κακόβουλα sms, κλήσεις, e-mail, chat με απειλητικό περιεχόμενο.

Τα τελευταία χρόνια ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός έχει πάρει πολύ μεγάλη έκταση και απασχολεί τους ειδικούς τόσο σε επίπεδο πρόληψης και ενημέρωσης, όσο και αντιμετώπισης. Στην Ευρώπη, 23.420 παιδιά ηλικίας 9-16 ετών, πέφτουν τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα θύματα ηλεκτρονικού εκφοβισμού (Μπενέκου 2011). Μέσω κινητού τηλεφώνου ή και μέσω διαδικτύου, ο θύτης μπορεί να εκφοβίσει το θύμα με αποστολή μηνυμάτων, φωτογραφιών, ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, με προσποίηση και παραποίηση του προφίλ του μέσα από το facebook, κ.α., οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς να έρχεται αντιμέτωπος με το θύμα, απευθυνόμενος σε ένα ευρύ κοινό και διατηρώντας συγχρόνως την ανωνυμία του.

Συχνότητα σχολικού εκφοβισμού

Όπως προκύπτει από τα διεθνή δεδομένα, ένα στα επτά παιδιά έχει εμπλακεί σε κάποια μορφή εκφοβισμού (Olweus, 2009), αλλά τα ποσοστά αυτά διαφοροποιού-

νται από χώρα σε χώρα. Στη Βρετανία το 46% των μαθητών γυμνασίου θεωρούν τη σχολική βία σημαντικό πρόβλημα στην καθημερινότητά τους (το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη), ενώ το ποσοστό αυτό μειώνεται, στην Πορτογαλία στο 35%, στη Γερμανία στο 29% στην Ισπανία στο 22%, και στο Βέλγιο το 21%, (Μπενέκου 2011). Στην Αυστραλία, 3 στα 10 παιδιά εμπλέκονται σε εκφοβιστικές πράξεις είτε ως θύτες, είτε ως θύματα ή και τα δύο (Rigby 2008a). Στις Η.Π.Α., έρευνα του 2010 αναφέρει ότι το 17% των μαθητών πέφτουν θύματα ενδοσχολικής βίας 2 ή 3 φορές τον μήνα και περισσότερα από 100.000 παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο έχοντας όπλα για να αμυνθούν απέναντι στους βίαιους συμμαθητές τους. Το μικρότερο ποσοστό παιδιών που έχουν υποστεί εκφοβισμό το έχει η Σουηδία με συχνότητα 5,1% για κορίτσια και 6,3% για αγόρια, ενώ το υψηλότερο παρατηρείται στη Λιθουανία, με συχνότητα 38,2 % για κορίτσια και 41,4% για αγόρια (Pernille et all, 2005).

Τα δεδομένα από διάφορες έρευνες στην Ελλάδα δείχνουν ότι το 10-15% των μαθητών πέφτουν θύματα εκφοβισμού (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή 2005).

Τα περιστατικά της βίας εκδηλώνονται σε μεγαλύτερη συχνότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο, ενώ μειώνονται στο Λύκειο. Τόσο οι θύτες, όσο και τα θύματα μπορεί να προέρχονται από οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα της σχολικής κοινότητας. Συχνό είναι το φαινόμενο να γίνονται αποδέκτες εκφοβιστικών συμπεριφορών παιδιά που έχουν υψηλές σχολικές επιδόσεις και είναι ο «καλός μαθητής/ η καλή μαθήτρια» ή «το καλό παιδί» (Τσίγκανου, 2008).

Ο εκφοβισμός συμβαίνει συνήθως ανάμεσα σε παιδιά του ίδιου φύλου, της ίδιας τάξης και ηλικίας (Rigby 2008 b). Εμφανίζεται με την ίδια συχνότητα τόσο στα αστικά κέντρα, όσο και στις επαρχιακές πόλεις. Στην παρουσία του φαινομένου δεν φαίνεται να παίζει ρόλο το μέγεθος του σχολείου ή της τάξης (Olweus, 2009).

Τα περισσότερα περιστατικά λαμβάνουν χώρα στον προαύλιο χώρο του σχολείου, κατά την ώρα του διαλείμματος, στο δρόμο προς και από το σχολείο και τελευταία μέσα στην τάξη (Rigby 2008 b). Είναι προφανές ότι η απουσία και έλλειψη επιτήρησης από ενήλικες ευνοούν την εμφάνιση του φαινομένου.

Αν και ο εκφοβισμός ανάμεσα στα κορίτσια δεν είναι τόσο εύκολα αντιληπτός, διότι χρησιμοποιούν έμμεσους τρόπους παρενόχλησης (συκοφαντία, διάδοση φημών, απομόνωση ενός κοριτσιού), είναι σαφές πως το ποσοστό των αγοριών που εκφοβίζουν συμμαθητές τους, κυρίως άμεσα, είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό των κοριτσιών. Σύμφωνα με έρευνα του Olweus το ποσοστό των αγοριών που δήλωσαν ότι έχουν ασκήσει βία εις βάρος των συμμαθητών τους είναι 4 φορές περισσότερο από το αντίστοιχο των κοριτσιών.

Αιτίες

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τον τρόπο που αναπτύσσεται η εκφοβιστική συμπεριφορά, έτσι ώστε να μπορέσουμε να προλάβουμε αλλά και να επανορθώσουμε αντίστοιχες καταστάσεις.

Η **προσωπικότητα** τόσο του δράστη όσο και του θύματος αποτελούν βασικούς γενεσιουργούς παράγοντες της εμφάνισης του εκφοβισμού. Η *έλλειψη ενσυναίσθησης* από την πλευρά του θύτη σε συνδυασμό με τη *συνεσταλμένη, παθητική συμπεριφορά του θύματος*, οδηγούν στη δημιουργία εκφοβιστικών φαινομένων. Οι δράστες έχουν σύμφωνα με έρευνες (Rigby 2008a) έλλειψη συναισθηματικού ενδιαφέροντος για τους ανθρώπους και δυσκολεύονται να αντιληφθούν την «οπτική γωνία» του άλλου.

Σημαντικό ρόλο στη συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και στην εμφάνιση ή μη επιθετικής συμπεριφοράς παίζει το **οικογενειακό περιβάλλον**. Τα παιδιά που χαρακτηρίζονται ως προκλητικά ή επιθετικά, έχουν βιώσει *εχθρική συμπεριφορά* από τους γονείς τους και πολλές φορές *κακοποίηση*. Η ανατροφή σε ένα συγκρουσιακό, τιμωρητικό και μη στοργικό οικογενειακό περιβάλλον συνιστά «πρότυπο» συμπεριφοράς. Πολλές φορές τα μέλη της οικογένειας και λεκτικά παροτρύνουν το παιδί να χρησιμοποιήσει βίαιους και εκφοβιστικούς τρόπους προκειμένου να πετύχει αυτό που θέλει (Newman-Carlson 2000). Τη θυματοποίηση επίσης την προκαλούν *γονείς ελαστικοί*, που δυσκολεύονται να επιβάλλουν όρια, με συνεχείς υποχωρήσεις στις απαιτήσεις των παιδιών τους. Οι *υπερπροστατευτικοί* επίσης γονείς και κυρίως η υπερπροστατευτική μητέρα εκφράζουν συνήθως μια αγχώδη συμπεριφορά που δημιουργεί στα παιδιά ένα αίσθημα αδυναμίας. Υπάρχουν βέβαια και απορριπτικοί, αδιάφοροι γονείς που εκφράζουν μια απάθεια που συνήθως συνοδεύεται και από έλλειψη οργάνωσης και έχει άμεσο αντίκτυπο στη συναισθηματική κατάσταση του παιδιού.

Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η **δυναμική της ομάδας** στην οποία εκδηλώνεται ο εκφοβισμός και οι σχέσεις των μελών της. Για να συμμετέχει κάποιος σε μια ομάδα συνομηλίκων, πρέπει να συμμορφώνεται στους κανόνες της ομάδας και να σκέφτεται και να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο. Κάποιες ομάδες έχουν πολύ αυστηρούς κανόνες και δεν επιτρέπουν στα μέλη να παρεκκλίνουν από αυτούς, αλλιώς αυτά αποκλείονται από την ομάδα. (Rigby 2008a). Η συμμετοχή σε ομάδα που δρα εκφοβιστικά στους άλλους πολλές φορές δίνει τη δυνατότητα στα μέλη να απολαμβάνουν το θαυμασμό κάποιων συμμαθητών τους και να νιώθουν μια αίσθηση ισχύος απέναντι στους άλλους (Rigby 2008 b). Παρόλο που κάποια παιδιά μπορεί να καταδικάζουν την εκφοβιστική συμπεριφορά, η πίεση της ομάδας είναι τόσο μεγάλη, που οι όποιες αναστολές καταργούνται μπροστά στην αίσθηση δύναμης που τους παρέχει η ομάδα.

Τέλος, σημαντικοί παράγοντες που επιδρούν στην εμφάνιση εκφοβιστικής συμπεριφοράς είναι το **επίπεδο ανοχής της διαφορετικότητας**, η **αυτοεικόνα και αυτοεκτίμηση του παιδιού**, το **κλίμα του σχολείου** και οι **στάσεις των εκπαιδευτικών** απέναντι στον εκφοβισμό, η ποιότητα των προγραμμάτων στην τηλεόραση και η **εξοικείωση με την τηλεοπτική βία**, καθώς και η **χρήση βίαιων ηλεκτρονικών παιχνιδιών**.

Το προφίλ του θύτη

Το κυριότερο χαρακτηριστικό των θυτών είναι η *επιθετικότητα*, τόσο προς τους συνομηλίκους τους όσο και προς τους ενήλικες (γονείς, δασκάλους). Διακρίνονται από παρορμητικότητα, χαμηλή ενσυναίσθηση, μη συμμόρφωση στους κανόνες, χαμηλό επίπεδο άγχους, έλλειψη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων (αδυνατούν να διακρίνουν τη διαφορά ανάμεσα στην επιθετικότητα και τη διεκδικητικότητα). Προβάλλουν ένα σκληρό προφίλ προς τα έξω που δίνει την εικόνα ενός ατόμου με μεγάλη αυτοπεποίθηση.

Σχετικά με την αυτοεκτίμηση των θυτών υπάρχουν αντικρουόμενες έρευνες. Σε μια έρευνα που έγινε στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο ανάμεσα σε 452 αγόρια τετάρτης έως έκτης δημοτικού από διαφορετικά περιβάλλοντα βρέθηκε ότι οι θύτες συχνά είναι παιδιά με αυτοπεποίθηση, έξυπνα και κοινωνικά, και συχνά «δημοφιλή» μέσα στη τάξη (Chan 2009). Με αυτή την έρευνα καταρρίπτεται το στερεότυπο που θέλει τα παιδιά θύτες εσωστρεφή, ακοινωνήτα και με χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Οι θύτες νιώθουν την ανάγκη να κυριαρχούν και αυτό τους προσδίδει μια αίσθηση κύρους. Συνήθως περιβάλλονται από κάποιους φίλους που τους υποστηρίζουν, και θέλουν να αισθάνονται ότι έχουν τον έλεγχο της ομάδας. Η δημοτικότητά τους βρίσκεται στο μέσο όρο και μειώνεται στις μεγαλύτερες τάξεις, δεν παύει όμως να είναι σαφώς μεγαλύτερη από αυτή του θύματος. Κατά κανόνα υπερέχουν ως προς τη σωματική διάπλαση από τον μέσο όρο των συμμαθητών τους, αλλά και από τα άτομα που επιλέγουν να εκφοβίσουν.

Το προφίλ του θύματος

Σύμφωνα με τον Olweus (2009), τα τυπικά θύματα είναι *ανασφαλή και αγχώδη*, επιφυλακτικά, ευαίσθητα, ντροπαλά και ήσυχα. Παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και έχουν αρνητική άποψη για τον εαυτό τους, αισθάνονται ότι είναι ανόητοι, άχαροι και αποτυχημένοι. Κατά κανόνα δεν έχουν κάποιο καλό φίλο στην τάξη τους, συχνά είναι μόνοι τους στα διαλείμματα και τους κατέχει ένα αίσθημα μοναξιάς. Έχουν χαμηλή δημοτικότητα και αρνητική στάση προς τη βία. Στα αγόρια αυτή η αδυναμία και υποτακτικότητα συνδυάζεται και με σωματική αδυναμία. Υπάρχει σαφής συσχετισμός ανάμεσα στη σωματική δύναμη και τη δημοτικότητα. Κατά συνέπεια η σωματική δύναμη λειτουργεί προστατευτικά έναντι του εκφοβισμού και της θυματοποίησης. Έρευνες αναφέρουν επίσης, ότι συχνά αυτά τα αγόρια έχουν στενή σχέση με τους γονείς τους και κυρίως μια υπερπροστατευτική μητέρα.

Οι μαθητές που εκφοβίζονται, σπάνια υπερασπίζονται τον εαυτό τους. Συνήθως εκδηλώνουν την ψυχική τους αναστάτωση με κλάμα, θυμό ή απόσυρση.

Θύτες/θύματα

Στην προηγούμενη κατηγορία που μόλις περιγράφηκε, ανήκουν τα λεγόμενα παθητικά ή υποτακτικά θύματα. Υπάρχει και άλλη μια κατηγορία θυμάτων, πολύ μι-

κρότερη, τα προκλητικά θύματα ή θύτες/θύματα (στη βιβλιογραφία οι όροι ταυτίζονται). Πρόκειται για τους μαθητές που συμπεριφέρονται ανάλογα με τις συνθήκες είτε ως θύτες, είτε ως θύματα.

Οι θύτες / θύματα παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά, είναι αγχώδη και ανασφαλή άτομα και προκαλούν ένταση γύρω τους. Προσπαθούν να ανταποδώσουν τις προσβολές που δέχονται με έντονο και επιθετικό τρόπο. Προκαλούν αρνητικά συναισθήματα και αντιπάθεια τόσο στους συμμαθητές τους όσο και στους ενήλικες.

Το προφίλ του παρατηρητή

Πέρα από τους θύτες, τα θύματα και τους θύτες/θύματα υπάρχουν και οι παρατηρητές ή μάρτυρες, οι «bystanders».

Συνήθως οι παρατηρητές φοβούνται πως αν υπερασπισθούν το θύμα κινδυνεύουν οι ίδιοι να γίνουν τα επόμενα θύματα. Παραμένουν σιωπηλοί και αυτό μπορεί να τους δημιουργεί ενοχές. Ένας από τους λόγους που προτιμούν να παραμείνουν σιωπηλοί είναι ότι σύμφωνα με τους Newman και Carlson(2000), αισθάνονται ότι όταν αποστασιοποιούνται από τα θύματα κινδυνεύουν λιγότερο να γίνουν και οι ίδιοι θύματα. Πολλές φορές φοβούνται πως η παρέμβασή τους όχι μόνον δεν θα έχει αποτέλεσμα, αλλά μπορεί και να δυσκολέψει περισσότερο την κατάσταση του θύματος. Πολύ συχνό είναι το φαινόμενο τα παιδιά να πιστεύουν ότι το θύμα φταίει για αυτά που παθαίνει και είναι δική του ευθύνη να μάθει να υπερασπίζεται τον εαυτό του.

Πολλοί παρατηρητές φοβούνται ότι θα πληγωθούν σωματικά ή συναισθηματικά αν αναμειχθούν και σπάνια συζητούν το φόβο που νιώθουν όταν παρακολουθούν μία εκφοβιστική πράξη. Προσπαθούν να παραμείνουν σιωπηλοί ή να αποχωρήσουν. Ως συνέπεια της στάσης τους αυτής, είναι τα συναισθήματα ενοχής που βιώνουν μια και απέτυχαν να βοηθήσουν το θύμα. Γι αυτό είναι σημαντικό να μπορούν να αναγνωρίσουν αυτά τα συναισθήματα, να τα εκδηλώσουν και να τα μοιραστούν με άλλους.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι που μπορούν να βοηθήσουν οι μάρτυρες, όπως το να πλησιάσουν το θύμα, να το ενθαρρύνουν, να το επαινέσουν.

Μεγάλη έμφαση δίνεται τα τελευταία χρόνια στη διαμεσολάβηση συνομηλίκων (peer mediation), όπου τα παιδιά εκπαιδεύονται για την πρόληψη και αντιμετώπιση του εκφοβισμού από ειδικά εκπαιδευμένους συμμαθητές τους. Εκτενέστερη παρουσίαση αναφέρεται στο : «Αντιμετώπιση του Σχολικού Εκφοβισμού».

Η Ελληνική πραγματικότητα

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει αρχίσει να απασχολεί έντονα την ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια, κυρίως με αφορμή το θλιβερό περιστατικό της δολοφονίας του Alex, μαθητή σε σχολείο της Βέροιας. Σποραδικά περιστατικά βίας ανάμεσα σε παιδιά μέσα και έξω από το χώρο του σχολείου, απασχολούσαν περιστασιακά γονείς, εκπαιδευτικούς και τα ΜΜΕ, η οργανωμένη όμως ομαδική ενδο-

σχολική βία και επιθετικότητα κινητοποίησε έντονα τα τελευταία χρόνια την επιστημονική κοινότητα και τους έλληνες μελετητές.

Πολλές από τις έρευνες κατέληξαν σε παρόμοια ευρήματα με εκείνα που προέκυψαν σε άλλες χώρες, παράλληλα έδωσαν χρήσιμα στοιχεία για τη βία που εκδηλώνεται στην Ελλάδα στο χώρο του σχολείου.

Το 2006 δημιουργήθηκε μετά από πρόταση της Αλίκης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Ειδική Επιτροπή Ομαδικής Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ), με σκοπό τη διερεύνηση και ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών διαστάσεων της ενδοσχολικής βίας καθώς και την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου. Πραγματοποιήθηκαν επίσης σημαντικές έρευνες όπως : «Έφηβοι και Σχολικό Περιβάλλον» (2006) από το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (ΕΠΙΨΥ), έρευνες στα πλαίσια του διακρατικού Ευρωπαϊκού προγράμματος DAPHNE από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ), έρευνα του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ, έρευνα που συστάθηκε από την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, από την Ομάδα Εργασίας του Κέντρου Μελετών και Τεκμηρίωσης (ΚΕΜΕΤΕ) της ΟΛΜΕ και πολλές άλλες.

Οι Χουντουμάδη και Πατεράκη (2001) ήταν από τους πρώτους που προσπάθησαν επισήμως να αξιολογήσουν την έκταση του φαινομένου. Σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποίησαν σε δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιφέρειας της Αθήνας, βρήκαν ότι το 14,7% των μαθητών αυτοπροσδιορίζονταν ως θύματα, 6,2% ως θύτες και 4,8 ως θύτες/θύματα. Οι Δεληγιάννη και Κουϊμτζή(2005) αναφέρουν ότι 1 στα 10 παιδιά εκτίθεται συστηματικά σε εκφοβιστικές πράξεις. Αντίστοιχη έρευνα έγινε σε δημόσια δημοτικά και γυμνάσια σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης (Σαπουνά, 2008). Από τους μαθητές και τις μαθήτριες του δείγματος το 8,2% ήταν θύματα, το 5,8% θύτες και το 1,1% θύτες/θύματα. Στις παραπάνω έρευνες διαπιστώνεται ότι τα ποσοστά αυτά είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα διεθνή ποσοστά. Αντίστοιχη έρευνα με θέμα «Σχολείο και σχολικό περιβάλλον», που πραγματοποίησε το 2006 το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (ΕΠΙΨΥ), σε μαθητές εφηβικής ηλικίας στη χώρα μας, στο πλαίσιο της Πανευρωπαϊκής έρευνας Health Behaviour in School-aged Children, υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, επιβεβαιώνει ότι τα ποσοστά σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα είναι χαμηλότερα σε σύγκριση με τα διεθνή ποσοστά.

Σύμφωνα με τα μέλη της Ειδικής Επιτροπής (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 2010), η φαινομενολογία της παιδικής και νεανικής βίας και παραβατικότητας στην Ελλάδα δε διαφέρει από αυτή της Ευρώπης, ωστόσο η συχνότητα περιστατικών αντικοινωνικής συμπεριφοράς είναι μικρότερη σε σύγκριση με άλλες χώρες. Το γεγονός ότι αυτά τα ποσοστά είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα διεθνή, πιθανόν να οφείλεται στο ότι οι Έλληνες μαθητές δεν είναι ακόμα εξοικειωμένοι με τον όρο «bullying» –σχολικός εκφοβισμός– και ότι ο μαθητικός πληθυσμός δεν είναι ευαι-

σθητοποιημένος απέναντι στο φαινόμενο αυτό. Εξάλλου, σύμφωνα με τις Χου-ντουμάδη και Πατεράκη οι Έλληνες μαθητές δυσκολεύονται να παραδεχτούν γραπτός ότι είναι δράστες ή θύματα εκφοβισμού και δεν έχουν εξοικειωθεί με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων.

Όπως παρατηρείται διεθνώς, έτσι και στην Ελλάδα, τα αγόρια χρησιμοποιούν περισσότερο τη σωματική βία, ενώ τα κορίτσια την έμμεση βία. Καθώς αυξάνει η ηλικία τα αγόρια ασκούν περισσότερο λεκτικό εκφοβισμό, ενώ τα κορίτσια λεκτικό και κοινωνικό εκφοβισμό, κυρίως υπό τη μορφή διάδοσης φημών και απομόνωσης από την ομάδα. Σύμφωνα με διεθνή δεδομένα που συμπίπτουν με τις ελληνικές έρευνες, τα αγόρια εκφοβίζονται κυρίως από αγόρια, αλλά και τα κορίτσια, παρόλο που κινδυνεύουν από κλίκες κοριτσιών, στο σύνολο εκφοβίζονται περισσότερο από αγόρια. (Sapouna, 2008). Επίσης, σύμφωνα με τα ελληνικά και διεθνή ευρήματα, ο εκφοβισμός συμβαίνει περισσότερο ανάμεσα σε παιδιά του ίδιου τμήματος και της ίδιας ηλικίας.

Σύμφωνα με έρευνα της Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. στα πλαίσια του διακρατικού προγράμματος «ΔΑΦΝΗ», το ποσοστό των μαθητών θυμάτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται στο 7,87% του συνόλου των μαθητών και το ποσοστό των θυτών στο 5,61. (Τσιάντης 2010, Γιαννακοπούλου et al 2010) Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης – Διερεύνηση αναγκών και ευαισθητοποίηση για το φαινόμενο του εκφοβισμού-θυματοποίησης μαθητών/μαθητριών (bullying) στα σχολεία-σε Δημοτικά και Γυμνάσια-, έδειξε ότι ο σχολικός εκφοβισμός σημειώνει αύξηση. Μετά όμως από κατάλληλη ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση στους εκπαιδευτικούς, στους μαθητές και στους γονείς, υπήρξε σημαντική βελτίωση στην ικανότητα αντιμετώπισης αυτών των περιστατικών από την εκπαιδευτική κοινότητα.

Το Υπουργείο Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, σε συνεργασία με τον Συνήγορο του Παιδιού εξέδωσε στις 14.02.2011 εγκύκλιο που απευθύνεται στις Διευθύνσεις Δ.Ε. και γραφεία Δ.Ε. και Ε.Ε. της χώρας καθώς και στα Γυμνάσια και Λύκεια, με θέμα: «Αποτύπωση καλών πρακτικών σχολικών μονάδων Δ.Ε. για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και επιθετικότητας μεταξύ μαθητών.», με σκοπό την διασφάλιση συνθηκών γενικότερης λειτουργικότητας και ευνομίας στη σχολική κοινότητα.

Αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού

Η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι ένα θέμα που αφορά σε όλη τη σχολική κοινότητα και γι αυτό είναι πρωτίστης σημασίας η ευθύνη του σχολείου να μειώσει τη συμπεριφορά αυτή. Η στοχευμένη επίλυση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένοι μαθητές στο σχολικό χώρο δεν έχει τόσο απήχηση, όσο έχουν οι παρεμβάσεις που γίνονται με τη συμμετοχή όλου του σχολείου. Γι αυτό τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι μελετητές αρχίζουν να στρέφονται στο χώρο του σχολείου και στο ψυχοκοινωνικό κλίμα που επικρατεί.

A. Το σχολικό κλίμα

Πρόσφατες έρευνες τονίζουν τη σημασία της επίδραση του **σχολικού κλίματος** στη σχολική παραβατικότητα (school disorder). Ο ορισμός του σχολικού κλίματος περιλαμβάνει: δίκαιους και σαφείς κανόνες άμεσα αντιληπτούς και κατανοητούς από τους μαθητές, κοινούς στόχους της σχολικής κοινότητας, όπου τα μέλη στηρίζονται το ένα στο άλλο, εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του διευθυντή και στις ηγετικές του ικανότητες (Gottfredson et al., 2005). Το σχολικό κλίμα επηρεάζει κατά 46% τη σχολική παραβατικότητα, ενώ μόνο ένα 10% επηρεάζεται από εξωγενείς παράγοντες (μέγεθος του σχολείου, γεωγραφική θέση, εθνικότητα κ.λ.π.). Σχολεία με θετικό ψυχοκοινωνικό κλίμα παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά εκφοβισμού και θυματοποίησης. Ο Rigby, (2008α, σ. 89) αναφέρεται στο ήθος (ethos) του σχολείου, που ορίζεται ως «ο βασικός και ξεχωριστός χαρακτήρας, ή το πνεύμα μιας κοινωνικής ομάδας, κουλτούρας ή κοινότητας». Το ήθος του σχολείου καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη της κοινότητας συμπεριφέρονται το ένα προς το άλλο. Το μη ανταγωνιστικό σχολικό ήθος συμβάλλει στη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος το οποίο περιλαμβάνει συνεργασία και σεβασμό ανάμεσα στα μέλη της σχολικής κοινότητας, εμπιστοσύνη, φροντίδα, νοιάξιμο, ανάπτυξη αισθήματος ανήκειν, ανάπτυξη ενσυναίσθησης, κατανόηση διαφορετικότητας, αποδοχή του άλλου. (Κωνσταντίνου & Ψάλτη, 2007).

B. Αντιδράσεις - Αντιλήψεις

Η **αντίδραση του διευθυντή και των διδασκόντων** σε κρούσματα εκφοβισμού στο χώρο του σχολείου επιδρά σημαντικά στην εξέλιξη αυτών των φαινομένων. Έχει παρατηρηθεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών δεν ζητούν βοήθεια από τους εκπαιδευτικούς όταν εμφανίζονται φαινόμενα εκφοβισμού στο σχολείο. Σύμφωνα με τις πρόσφατες επιδημιολογικές έρευνες (ΔΑΦΝΗ, 2005), οι δάσκαλοι και οι καθηγητές παρεμβαίνουν μόνο στο 1/3 των περιπτώσεων, ενώ 6 στους 10 γονείς δεν παρεμβαίνουν στο σχολείο για να σταματήσει ο εκφοβισμός. Για τους παραπάνω λόγους, μόνο 10% των μαθητών απευθύνθηκαν στους εκπαιδευτικούς όταν αντιμετώπισαν κάποιο περιστατικό εκφοβισμού. Σύμφωνα με τις παραπάνω έρευνες, το φαινόμενο του εκφοβισμού αποδίδεται σε έλλειμμα επικοινωνίας μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και στις αντιλήψεις των εμπλεκόμενων μελών.

Λόγω των παραπάνω, η ελληνική Πολιτεία θέσπισε τον Νόμο 3500/2006, άρθρο 23, σύμφωνα με τον οποίο, ο εκπαιδευτικός που πληροφορείται, με οποιονδήποτε τρόπο, πράξη εκφοβισμού οφείλει να ενημερώσει τον/τη διευθυντή/τρια του σχολείου, ο/η οποίος/α ανακοινώνει αμέσως την πράξη στην πλησιέστερη αστυνομική αρχή ή στον εισαγγελέα.

Πολλά περιστατικά «αποσιωπούνται» μέσα στη σχολική κοινότητα, είτε για τον φόβο του στιγματισμού του σχολείου, είτε διότι η δημοσιοποίησή τους προκαλεί κιν-

δύνους αντιποίνων και φόβους στιγματισμού, τόσο στα θύματα, όσο και στους θύτες. Σε αυτή την αντίληψη της σχολικής κοινότητας οφείλεται το γεγονός ότι τα μισά περίπου θύματα δεν αναφέρουν σε κανένα τον εκφοβισμό που διαπράττεται εις βάρος τους (Whitney, I. and Smith, 1993). Βασικός λόγος της αποσιώπησης αυτής είναι ότι οι μαθητές δεν εμπιστεύονται τους εκπαιδευτικούς ότι μπορούν να χειριστούν το θέμα. Οι μαθητές αντιλαμβάνονται ότι οι εκπαιδευτικοί επεμβαίνουν μόνον σε μικρό αριθμό περιστατικών εκφοβισμού. Επίσης ανύπαρκτη φαίνεται η συνεργασία σχολείου και οικογένειας στο θέμα της αντιμετώπισης.

Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τόσο οι μαθητές, όσο και οι εκπαιδευτικοί το θέμα του εκφοβισμού στο σχολείο. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία οι **αντιλήψεις των παιδιών** αποτελούν βασικό παράγοντα για την πρόληψη του φαινομένου. Όταν η βία θεωρείται αποδεκτή συμπεριφορά ανάμεσα στους μαθητές, τότε υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανιστούν κρούσματα βίας. (Hunt 2006).

Στοιχείο κλειδί είναι ο εκπαιδευτικός. Έρευνες που έχουν γίνει σχετικά με τις **αντιλήψεις των εκπαιδευτικών**, δείχνουν ότι πολλοί εκπαιδευτικοί υποτιμούν το πρόβλημα και δηλώνουν άγνοια στον τρόπο διαχείρισής του. Τείνουν να μην δίνουν τη σοβαρότητα που πρέπει στα εκφοβιστικά φαινόμενα και πολλές φορές τα αντιλαμβάνονται σαν κάτι το φυσιολογικό ανάμεσα στα παιδιά αυτής της ηλικίας. Πιστεύουν επίσης, πως τέτοια φαινόμενα είναι αναπόφευκτα στον χώρο του σχολείου και πως πολλές φορές βοηθούν και ενδυναμώνουν το παιδί. Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, ο εκφοβισμός είναι το αποτέλεσμα ψυχοπαθολογικών χαρακτηριστικών των μαθητών, προβλημάτων του οικογενειακού περιβάλλοντος και παραμέλησης του παιδιού από τους γονείς, αδιαφορίας των γονέων και έλλειψης συνεργασίας με το σχολείο, έλλειψης ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, και αποδυνάμωσης του παιδαγωγικού χαρακτήρα του σχολείου (Ασημόπουλος et al. 2000)

Βαρύτητα πρέπει να δοθεί και στις **αντιλήψεις των γονέων** οι οποίοι διαμορφώνουν το συναισθηματικό κλίμα στο σπίτι και με τη στάση τους απέναντι στη βία επιδρούν καθοριστικά στην ανάπτυξη του φαινομένου και στο χώρο του σχολείου. Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την εταιρία Pulse RC, με την επιστημονική συνεργασία του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ, 2011), ο ένας στους 10 εκ των γονέων δεν προβαίνει σε κανενός είδους σύσταση ή τιμωρία για παραπτώματα του παιδιού του, ή απλώς αδιαφορεί. Επίσης, σύμφωνα με την παραπάνω έρευνα, οι γονείς εμπιστεύονται ακόμα λιγότερο την οικογένεια ως μέσο αντιμετώπισης του προβλήματος της βίας. Όσο πιο δύσκολη είναι η οικονομική τους κατάσταση τόσο πιο πολύ εμπιστεύονται θεσμούς εκτός οικογένειας και σχολείου. Ο οικογενειακός παράγοντας όμως είναι αντικείμενο άλλης, ειδικής, ξεχωριστής μελέτης και έρευνας, που χρήζει ιδιαίτερης σημασίας και προσοχής.

Γ. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Το σχολείο αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ομαλή κοινωνικοποίηση του παιδιού και τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Η προσωπικότητα του εκπαιδευτικού και η στάση του σε τυχόν αντικοινωνικές συμπεριφορές ανάμεσα στους μαθητές συντελεί καθοριστικά στην αντίληψη που αποκτά το παιδί για το σχολείο, τους άλλους και τον εαυτό του. Όταν λοιπόν ο εκπαιδευτικός αντιλαμβάνεται ή έρχεται αντιμέτωπος με περιστατικά εκφοβισμού στο σχολείο, χρειάζεται, χωρίς να κάνει διακρίσεις του τύπου καλός ή κακός, να αφιερώσει χρόνο τόσο με το θύτη, όσο και με το θύμα, αλλά και τους παρατηρητές.

Συγκεκριμένα, αναφορικά με το *παιδί – θύμα* επιβάλλεται να δημιουργήσει μια σχέση που εμπνέει εμπιστοσύνη και σεβασμό, να δείξει ότι νοιάζεται για αυτό και ότι μπορεί να το προστατεύσει. Να το διαβεβαιώσει ότι δεν είναι δική του ευθύνη για ό,τι έχει συμβεί και να το βοηθήσει να «σπάσει τη σιωπή» προκειμένου να αλλάξουν τα πράγματα. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να ενημερώσει αμέσως τόσο τους γονείς του παιδιού, όσο και τον διευθυντή και τον σύλλογο των διδασκόντων και εάν κρίνεται αναγκαίο να ζητηθεί η βοήθεια ειδικού συμβούλου. Τέλος ενδείκνυται να συζητηθεί το γεγονός μέσα στην τάξη, να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι αυτά τα φαινόμενα αποτελούν ευθύνη όλων, να κινητοποιηθεί η ευαισθησία και η αλληλεγγύη των μαθητών και να προταθούν μέσα στην τάξη πρακτικοί τρόποι για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Σχετικά με το *παιδί – θύτη*, αν ο εκπαιδευτικός παρίσταται στο εκφοβιστικό γεγονός, αφού σταματήσει τη βίαιη συμπεριφορά, καλεί τον θύτη να μιλήσουν ιδιαιτέρως. Χωρίς απειλές, κατηγορίες ή ειρωνεία, και αφού τονίσει ότι η βία δεν είναι αποδεκτή και ότι παραβιάστηκαν κανόνες του σχολείου, τον οδηγεί στο γραφείο του διευθυντή. Αν οι θύτες είναι περισσότεροι του ενός, συζητείται το γεγονός με κάθε εμπλεκόμενο χωριστά, έτσι, ώστε όταν πρόκειται για κλίκα τα μέλη να μην έχουν τη δυνατότητα να συνεννοηθούν και να ανασκευάσουν την ιστορία. Αφού ενημερωθεί ο διευθυντής για την πράξη βίας, αποφασίζεται από τον διευθυντή ή και τα μέλη του συλλόγου των εκπαιδευτικών και ανακοινώνεται η απόφαση σχετικά με την αποκατάσταση του όλου θέματος. Η απόφαση μπορεί να περιλαμβάνει προειδοποίηση, επίπληξη, ποινή, παραπομπή στη συνέλευση του τμήματος, συνάντηση αποκατάστασης με το θύμα κ.λ.π. Επίσης, πριν ληφθεί η απόφαση, προτείνεται ο διευθυντής να ζητήσει ενημέρωση από την πλευρά των παρατηρητών.

Όπως διαπιστώνεται, ο ρόλος του διευθυντή είναι καθοριστικός τόσο στη διαμόρφωση του σχολικού κλίματος, όσο και στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Είναι σημαντικό να έχει δημιουργήσει ένα κλίμα σεβασμού και εμπιστοσύνης με τους μαθητές του. Διατηρώντας τον ρόλο του προσώπου κύρους μέσα στη σχολική κοινότητα, παράλληλα να είναι ένα πρόσωπο προσιτό, έτσι ώστε οι μαθητές να μην φοβούνται να απευθύνονται σε αυτόν, λόγω της θέσης εξουσίας που κατέχει, όταν εκφοβίζονται από άλλους μαθητές ή αντιλαμβάνονται φαινόμενα βίας στο σχολείο.

Επίσης, είναι σημαντικό, ο διευθυντής και οι εκπαιδευτικοί να γνωρίζουν τον κατάλληλο τρόπο με τον οποίο θα συζητήσουν τόσο με τον θύτη, όσο και με το θύμα. Πρόκειται για τη μέθοδο «δεν κατηγορώ» (*no blame approach*), όπου στη συνάντηση με τον θύτη, το θύμα ή και τους παρατηρητές δεν ανταλλάσσονται κατηγορίες, ούτε γίνονται ανακρίσεις. Αντίθετα, δίνεται *έμφαση στη διατύπωση των συναισθημάτων, από όλες τις πλευρές, στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, στο μοίρασμα των ευθυνών, στην επίλυση των προβλημάτων*. Μέσα από την ποίηση, τη ζωγραφική, τον γραπτό λόγο, τα μέλη που δυσκολεύονται να εκφραστούν μπορούν να εκδηλώσουν τα συναισθήματά τους και να αναλογιστούν τις συνέπειες αυτών των πράξεων στη μετέπειτα ζωή του καθενός χωριστά. Από τον θύτη ζητούνται τρόποι και συγκεκριμένες προτάσεις για να βελτιωθεί η κατάσταση και ορίζονται συναντήσεις σε εβδομαδιαία συνήθως βάση για να αξιολογηθεί η κατάσταση και να διαπιστωθεί αν εμφανίζεται πρόοδος (Robinson & Maines 1997).

Δ. Το σχολικό πλαίσιο - Πρόληψη

Στόχος οποιασδήποτε παρέμβασης θα πρέπει να είναι όχι μόνο η διαχείριση, αλλά και η πρόληψη. *Το προλαμβάνει καλύτερο του θεραπεύειν* (Ιπποκράτης ο Κώος, 460-370 π.χ.)

Το 83,34% των δασκάλων δήλωσαν ότι χρειάζονται κατάλληλη εκπαίδευση για την πρόληψη του σχολικού εκφοβισμού και ανέδειξαν ως πιο δύσκολο θέμα την αντιμετώπιση του θύτη και την επικοινωνία με τους γονείς του (Τσιάντης, 2010). Επίσης η **συνεργασία σχολείου και οικογένειας** φαίνεται ουσιαστικά ανύπαρκτη. Παράγοντες στο ρόλο του σχολείου που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν προληπτικά ως προς την αποφυγή εκφοβιστικών φαινομένων είναι: η δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος, η ευαισθητοποίηση της σχολικής κοινότητας σχετικά με το φαινόμενο του εκφοβισμού, η ανάρτηση κανόνων στη σχολική τάξη που αποφασίζουν οι ίδιοι οι μαθητές σε συνεργασία με τους καθηγητές τους, το κουτί αναφοράς περιστατικών (*reporting box*). Ο ευαισθητοποιημένος εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα μέσα στην τάξη να μιλήσει προληπτικά για το φαινόμενο. Ακόμα πιο εξειδικευμένα μπορεί να αναφερθεί μέσα από *προγράμματα αγωγής υγείας*, όπου, χρησιμοποιώντας βιωματικές μεθόδους, καταιγισμό ιδεών, παιχνίδια ρόλων, ομαδικές συζητήσεις, δημιουργικές προτάσεις μέσω της ζωγραφικής, μουσικής, θεάτρου, οργανωμένες συζητήσεις από ειδικούς εξωτερικούς φορείς κ.α., έχει τη δυνατότητα να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές σχετικά με το φαινόμενο και την αντιμετώπισή του.

Σε κάθε προσπάθεια οργάνωσης σχεδίου για την αντιμετώπιση του φαινομένου επιβάλλεται **καθορισμός σαφούς πολιτικής από το σχολείο** που να απευθύνεται στο σύνολο της σχολικής κοινότητας, (μαθητές, εκπαιδευτικούς, γονείς, διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό του σχολείου), με στόχο την επίγνωση του φαινομένου, την ενθάρρυνση να αναφέρονται τα περιστατικά εκφοβισμού, την πρόληψη, τη λήψη μέτρων και την ανάληψη δράσης.

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας έχουν αναπτυχθεί και εφαρμοστεί διεθνώς προγράμματα πρόληψης και προαγωγής της ψυχικής υγείας που στοχεύουν στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού (*universal approaches*). Στόχος αυτών των προγραμμάτων είναι, μεταξύ άλλων, η βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων του σχολικού πληθυσμού, κάτι που επιδρά άμεσα τόσο στη σχολική επιτυχία όσο και στην ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των μαθητών. Τέτοια προγράμματα εφαρμόζονται σε επίπεδο σχολικής τάξης, αλλά και σε επίπεδο σχολικής κοινότητας γενικότερα.

Τα πρώτα προγράμματα πρόληψης οργανώθηκαν στη Φιλανδία και τη Νορβηγία, αφορώντας σε παιδιά και γονείς. Στην Ελλάδα, στα πλαίσια του ευρωπαϊκού προγράμματος ΔΑΦΝΗ (2007-2009), έχει εκπονηθεί σχέδιο αντιμετώπισης του φαινομένου με στόχο την πρόληψη και διαχείριση περιστατικών εκφοβισμού που εμφανίζονται στα σχολεία, λόγω εθνικότητας, φύλου, αναπηρίας κ.α. Ομάδες νέων, λειτούργησαν ως εκπαιδευτές των συνομηλίκων τους πραγματοποιώντας παρεμβάσεις σε σχολεία Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης δημιούργησαν πακέτο μεθοδολογικών εργαλείων παρέμβασης, που περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό δραστηριοτήτων και το οποίο μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί, μαζί με τους μαθητές/τριες, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο του εκφοβισμού στα σχολεία.

Συγκεκριμένα στα πλαίσια του ευρωπαϊκού προγράμματος ΔΑΦΝΗ III (2009) «Σχεδιασμός τεκμηριωμένων στρατηγικών και δράσεων αντιμετώπισης του εκφοβισμού λαμβανομένης υπόψη της κοινωνικο-εθνικής ποικιλοότητας σε μαθητικούς πληθυσμούς και αξιολόγηση των επιδράσεών τους», έχει αναπτυχθεί ένα σχέδιο δράσης που στοχεύει μέσα από συγκεκριμένες δράσεις και στρατηγικές να βελτιωθεί το σχολείο και το μαθησιακό περιβάλλον της τάξης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σαφή πολιτική σχετικά με τις ακόλουθες πτυχές του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου:

- α) συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη,
- β) συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ των δασκάλων,
- γ) πολιτική συνεργασίας του σχολείου με γονείς και άλλους εμπλεκόμενους φορείς (σχολικούς συμβούλους και την κοινότητα) και
- δ) παροχή μαθησιακών πηγών-πόρων.

Επίσης, λαμβάνοντας υπ' όψιν την κοινωνική πίεση από ομάδες συνομηλίκων συστήνεται να οριστεί ένας συνομηλίκος σε ρόλο συμβούλου ο οποίος να στηρίζει, να συμβουλεύει και να ενισχύει το θύμα. Αυτοί οι μαθητές-σύμβουλοι, μετά από ειδική εκπαίδευση σε θέματα δεξιοτήτων επικοινωνίας, εξεμύθειας, φιλίας και αποδοχής, μπορούν να συμβουλεύουν και να καθοδηγούν τους άλλους μαθητές, καθώς και να βοηθούν απομονωμένα παιδιά να εντάσσονται στην παρέα τους δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα ένταξης στο σχολείο, πάντα με την επιτήρηση και καθοδήγηση των εκπαιδευτικών. Οι εκπαιδευτές συνομηλίκων, πέρα από την εκπαίδευση τους, καλό θα είναι να έχουν βιώσει οι ίδιοι την παρέμβαση για να μπορέσουν να μπου-

σε μία θέση ενσυναίσθησης προς τους συνομηλίκους τους. Η παρέμβαση που προτείνεται γίνεται σε μαθητές 2-3 χρόνια νεώτερους από τους εκπαιδευτές συνομηλίκων, προκειμένου να αισθάνονται οι εκπαιδευτές πιο ασφαλείς.

Συμπεράσματα-Προτάσεις

Όπως φαίνεται από τα προηγούμενα είναι απαραίτητη μια ολιστική προσέγγιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Η παρέμβαση θα πρέπει να είναι σε όλα τα επίπεδα. Σε ατομικό επίπεδο, σε επίπεδο σχολείου, οικογένειας, κοινότητας, κοινωνίας. Σύμφωνα με το οικολογικό – συστημικό μοντέλο (Lee, 2010), το σχολικό κλίμα επηρεάζεται τόσο από τις αλληλεπιδράσεις των συνομηλίκων, όσο και από την ατομική συμπεριφορά του παιδιού. Επίσης ο τρόπος λειτουργίας της κοινότητας και της ομάδας συνομηλίκων (συλλογικότητα), επιδρά θετικά στο σχολικό κλίμα και αρνητικά στην ατομική στάση που εκδηλώνεται με τον εκφοβισμό. Η επικοινωνία των γονέων με τους εκπαιδευτικούς και τους συνομηλίκους των παιδιών τους προλαμβάνει φαινόμενα εκφοβισμού.

Τόσο η στάση της κοινότητας αναφορικά με το ποια είδη συμπεριφοράς θεωρούνται αποδεκτά ή μη, όσο και της κοινωνίας, κυρίως μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης, συντελούν καθοριστικά στη διαμόρφωση ήθους και κουλτούρας και ασκούν τεράστια επίδραση στη διαμόρφωση αξιών.

Ενδεικτικά προτείνεται:

- Να χαραχθεί το συντομότερο από το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων πολιτική πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου, και να δοθούν γραπτές οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς, με σχεδιασμό συγκεκριμένων δράσεων και δημιουργίας συστήματος υποστήριξης των σχολείων. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στη διαδικασία καταγραφής των εκφοβιστικών επεισοδίων και στις αντίστοιχες ενέργειες για την αντιμετώπισή τους, καθώς και στη συνεργασία σχολείου και οικογένειας.
- Άμεση επιμόρφωση εκπαιδευτικών και εκμάθηση τεχνικών αντιμετώπισης του φαινομένου και διαχείρισης σχολικής τάξης. Πιο συγκεκριμένα, εκμάθηση τεχνικών, όπου, μέσω βιωματικών ασκήσεων και διαλόγου, ο εκπαιδευτικός θα ενισχύει τις κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες των μαθητών του, εστιάζοντας στη θετική συμπεριφορά τους.
- Ενημέρωση των μαθητών σε όλη την επικράτεια, από επίσημους φορείς, σχετικά με το φαινόμενο του εκφοβισμού και τις μορφές του. Η Ε.Ψ.Υ.Π.Ε, τα Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα, τα Κέντρα Ψυχικής Υγείας και άλλοι κρατικοί φορείς μπορούν να ευαισθητοποιήσουν την εκπαιδευτική κοινότητα, μέσω προγραμμάτων Αγωγής Υγείας και άλλων εκδηλώσεων, στην πρόληψη, αντιμετώπιση και ενθάρρυνση αναφοράς τέτοιων φαινομένων.
- Άμεση στελέχωση των εκπαιδευτικών περιφερειών από ειδικούς ψυχικής υγείας

ας, επανίδρυση συμβουλευτικών σταθμών, με σκοπό τη συμβουλευτική στήριξη και ψυχοκοινωνική παρέμβαση σε θέματα που αφορούν στη σχολική πραγματικότητα.

- Δημιουργία Ομάδων Γονέων στις εκπαιδευτικές μονάδες, όπου οι γονείς θα μάθουν πώς να αντιμετωπίζουν καταστάσεις εκφοβισμού και να διαχειρίζονται τόσο τα δικά τους συναισθήματα, όσο και των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, αξιοποίηση της συνεργασίας ανάμεσα στους Συλλόγους Γονέων και του σχολείου, με ενθάρρυνση προσωπικής εμπλοκής των γονέων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες.
- Διοργάνωση Ημερίδων και άλλων εκδηλώσεων από φορείς (πολιτιστικούς συλλόγους, βιβλιοθήκες κ.α.) με στόχο την ευαισθητοποίηση ολόκληρης της κοινότητας.
- Συστηματική ποσοτική και ποιοτική επιστημονική διερεύνηση του φαινομένου του εκφοβισμού και της βίας στα ελληνικά σχολεία από αξιόπιστα ερευνητικά κέντρα. Διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων.

Βιβλιογραφία

- Ασημόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. (2000). «Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο Δημοτικό Σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών». *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1.
- Chan, P. (2009). Psychosocial implications of homophobic bullying in schools: a review and directions for legal research and the legal process. *The International Journal of Human Rights*. V.13, Issue 2-3,
- Γιαννακοπούλου, Δ., Διαρεμέ, Σ., Σουμάκη Ε., Χατζηπεμου Θ., Ασημόπουλος, Χ., Τσιάντης Ι. (2010). Καταγραφή αναγκών και ευαισθητοποίηση για το φαινόμενο του εκφοβισμού σε σχολεία της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην περιοχή της Αθήνα. *Ψυχολογία* 17 (2), 156-175
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (2010). Προλογικές σκέψεις. Στο: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (Επιμ.) *Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 35-98.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2005). Ταυτότητες φύλου, εθνικές ταυτότητες και σχολική βία – ερευνώντας τη βία και τη θυματοποίηση στο σχολικό χώρο. *Ενδιάμεση Έκθεση του Προγράμματος Πυθαγόρας*, Περίοδος 1/3/2004-31/3/2005. «Συνολική θεώρηση». 10ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας. Γιάννενα, 1-4 Δεκεμβρίου 2005.
- Gottfredson, G. D., Gottfredson, D. C., Payne, A. A., & Gottfredson, N. C. (2005). School climate predictors of school disorder: Results from a national study of

- delinquency prevention in schools. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 42, 412-444.
- Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and bullies in Greek elementary schools: pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19-26
- Hunt, C. (2006). The Effect of an Education Program on Attitudes and Beliefs about Bullying and Bullying Behaviour in Junior Secondary School Students. *Association for Child and Adolescent Mental Health*, 12(1), 21-26.
- Lee, C. (2010). An ecological systems approach to bullying behaviors among middle school students in the United States. *Journal of Interpersonal Violence*, XX(X) 1-30.
- Newman-Carlson, D., Horne, A., M., Bartolomucci, C., L. (2000). *Bully Busters. A Teacher's Manual for Helping Bullies, Victims, and Bystanders*. Grades 6-8. U.S.A.: McNaughton & Gunn, Inc
- Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και Βία στο Σχολείο. Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε* (επιμέλεια Ι. Τσιάντη), Αθήνα. Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.
- Pernille Due, Bjørn E. Holstein, John Lynch, Finn Diderichsen, Saoirse Nic Gabhain, Peter Scheidt, Candace Currie, (2005). The Health Behaviour in School-Aged Children Bullying Working Group. *Eur J Public Health* 15(2): 128-132.
- Rigby, K. (2002). *New Perspectives on Bullying*. Μετάφραση: Δόμπολα, Β. Επιστημονική Επιμέλεια: Γιοβαζολιάς, Α. (2008). *Σχολικός Εκφοβισμός: Σύγχρονες Απόψεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Rigby, K. (2008a) *Σχολικός Εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Rigby, K. (2008b) *Children and Bullying*. Victoria: Blackwell Publishing.
- Robinson, G., Maines, B. (1997). *Crying for Help: The No Blame Approach*. Lucky Ducks, Bristol SAGE Publications Ltd.
- Sapouna, M. (2008). Bullying in Greek primary and secondary schools. *School Psychology International*, 29(2), 199-213.
- Sharp, S., Smith, P. K. (1994). *Tackling Bullying in your School: A Practical Handbook for Teachers*. London and New York: Routledge.
- Τσιάντης, Ι., Ασημόπουλος, Χ. (2010). Ενδοσχολική Βία και Εκφοβισμός στο Δημοτικό Σχολείο: Το διακρατικό Πρόγραμμα της ΕΨΥΠΕ στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (Επιμ.) *Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 111-128.
- Τσίγκανου, Ι. (2008). Βία και θυματοποίηση του “καλού παιδιού” και “καλού μαθητή”, Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο: *Κακοποίηση του Παιδιού και Ψυχικό Τραύμα*, Ελληνική Εταιρία Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 18-20 Δεκεμβρίου 2008, Αθήνα.
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2011). *Απο-*

τύπωση καλών πρακτικών σχολικών μονάδων Δ.Ε. για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και επιθετικότητας μεταξύ μαθητών. Μαρούσι.

Whitney, I. and Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bully/victim problems in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35, 3-25.

Ψάλτη, Αν., & Κωνσταντίνου, Κ. (2007). Το φαινόμενο του εκφοβισμού στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Η επίδραση του φύλου και της εθνοπολιτισμικής προέλευσης. *Ψυχολογία*, 14(4), 329-345

Διαδικτυακή βιβλιογραφία

Γκουντσιδου, Β. (2007). Το φαινόμενο του bullying και πώς να το αντιμετωπίσετε. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: http://www.auth.gr/students/services/spc/resources/Bullying_greyscale.pdf

DAPHNE PROJECT "Needs Assessment and Awareness Raising Programme for BULLYING in Schools". Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: http://www.epsype.gr/images/daphne_enpdf.pdf

Δελνηγιάννη, Ε. Τσιλέμου, Α., Αλιμήσης, Δ. (2010). Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα- Έκθεση για την εθνική κατάσταση. Διαθέσιμο στο Διαδικτυακό τόπο: <http://www.etlab.eu/files/WP1.C%20%20National%20Situation%20Report%20-%20Greek.pdf>

Μπενέκου, Β., (2011). SOS για την έξαρση της μαθητικής βίας. Έθνος. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του «Alfavita»: <http://www.alfavita.gr/artro.php?id=24612>

Olweus Bullying Prevention Program. What is Bullying? Hazelden & Clemson <http://olweus.org/public/bullying.page>

Πρεκατέ, Β. (2007). Ενημερωτικό Φυλλάδιο για το σχολικό εκφοβισμό, το οποίο αποστέλλει ο Μέντορας σε σχολεία και άλλους ενδιαφερόμενους. www.mentoras.org/PDF/bullying-site.pdf